

ВЛАСНІ ІМЕНА В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ І.ФРАНКА

У статті розглянуто власні імена в творчому доробку Івана Франка як один із засобів інтелектуалізації та одиницю поетичного мовлення. Проаналізовано семантичну структуру антропонімів у поезії Івана Франка. Ключові слова: власні імена, антропоніми.

The article deals with proper names in creative works of Ivan Franko as a means of intellectualization and unit of poetic speech. Analysis of the semantic structure anthroponyms in poetry of Ivan Franko. Key words: own names anthroponomy

Активізація розвитку антропонімії як наукової галузі, посилений інтерес до дослідження сучасних особових назв та вивчення загальнотеоретичних питань антропоніміки – явище не випадкове, а продиктоване передусім науковими і практичними потребами, тим важливим значенням, яке має антропоніміка не лише для мовознавства, а й для гуманітарних наук загалом [8, с. 3]. Власні особові імена, як відомо, утворюють стійкий пласт одиниць, відомих усьому народові, і входять до найбільш активної лексики загальнонаціональної мови. Ономастичний фонд кожного народу є частиною його лінгвістичного фонду. Щоб мати повне уявлення про розвиток мови, не можна обходити такий величезний клас слів, як особові імена. Кожне ім'я виникає з певних причин. Воно може мати свою історію, біографію, географію, розповсюдження, національну належність, може бути популярним і непопулярним, часто і рідко вживаним. Власне ім'я розглядається переважно як мовне явище в аспекті його лінгвістичного та історичного розвитку. Ім'я – це знак, на основі якого індивідуалізується та ідентифікується особа. Особове ім'я вже перебувало у колі дослідницьких зацікавлень багатьох науковців. Так, А. Білоусова дослідила імена осіб та їх синтаксичні особливості; Л. Бублейник – значення способу номінації в міжмовних лексико-семантичних співвідношеннях; О. Карпенко – особові імена як концепти та форми їх профілювання; А. Кравчук – реалізацію семантики власної назви в польській ономастичній фразеології; В. Михайлов – статус антропонімів у системі сучасної російської літературної мови; Ю. Омельченко – мистецтво давати імена; О. Суперанська – особові імена в офіційному і неофіційному використанні; А. Суслова – застарілі календарні імена в сучасній російській мові.

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

84

Українська антропоніміка має вагомі здобутки у вивченні особових імен. Прикладом ґрунтовного аналізу цього класу онімів є праці С. Брайченко, С. Веселовського, А. Гафурова, Т. Закачкової, Л. Зайчикової, Ю. Карпенка, Т. Кравченко, Л. Кракалії, Т. Космакової, В. Кудрявцевої, А. Ликова, Л. Масенко, С. Ведмідь-Пахомової, О. Медведевої, А. Мейє, С. Панцьо, Н. Свистун, І. Скорук, В. Тагуново, Т. Тепляшиної, Б. Успенського, Й. Федаса, Ю. Цимбалюка, М. Шанського, В. Щаніцина та

ін. Власні імена як знаки поетичного мовлення Івана Франка – особливий феномен. Саме вони визначають інтелектуально-філософське обличчя його поезії, сприяють ущільненню, змісту, інформативній насиченості текстів, творять інтелектуальне підґрунтя та глибоку й різновекторну смислову, власне художню й асоціативну перспективу. У поезії Івана Франка особливу увагу акцентовано на тих особистостях (іменах), котрі впливали на державотворчий процес в Україні, в чійх долях відобразилися конфлікти епохи. Онімна лексика в ідіолекті Івана Франка засвідчує процес "інтелектуального гарту" і національного самоусвідомлення. Сучасна франкіана надзвичайно багата, теоретично і концептуально розмаїта. Назвемо хоча б фундаментальні дослідження І. Денисюка, В. Корнійчука, Т. Гундорової, А. Мороза, М. Шалати, М. Гольберга, З. Гузара, Л. Полюги, В. Ґрещука, О. Багана, Л. Сеніка, Б. Тихолоза та багатьох інших. Зазначимо, що спеціальних робіт, присвячених монографічному опису художнього мовлення І. Франка, за винятком відомої праці Л. Полюги [3] "Слово у поетичному тексті І. Франка", поки що немає. Немає і системного вивчення ономастикону поета, є лише окремі спостереження над онімами, деякі з них, на жаль, ідеологічно та політично заангажовані. Як взірець роботи над ономастикомом І. Франка можемо вважати невеликі за обсягом статті Л. Полюги, З. Франко, А. Скоця, Ю. Кобилецького, В. Ґрещука. Мета дослідження – на матеріалі поезій Івана Франка проаналізувати власне ім'я як один із засобів інтелектуалізації та інформативно найбільш насичену одиницю поетичного мовлення, здатну актуалізувати інтелектуально-асоціативний потенціал художнього тексту, показати на прикладі онімів – знаків національної історії та культури – формування української духовної концепосфери. Як відомо, у процесі вживання будь-яка власна назва-антропонім може набувати різних значеннєвих і символічних обертонів. Більшість антропонімів з іменника історичних постатей має виразні символічні прирощення і може розглядатися як фрагмент ідіоконцепту "Україна". У широкому контексті – контекстні строфи, речення, всього тексту – власні назви героїв поетичних творів І. Франка – це імена героїв та князів Київської Русі, імена історичних осіб, пов'язані з епохою козацтва, українського ренесансу й розвитку України до початку ХХ століття, а також оніми на позначення представників українського мистецтва та сучасників поета. Це напівлегендарний Митуса, князь Ігор, Володимир Мономах, лицар козацтва Северин Наливайко, Іван Гонта, Богдан Хмельницький. І до походу, знай, накликає нового "За землю руськую, за рани Ігореві" [7, с. 390];

Була б нас не рвала Степовая птаха, Якби на Дону стояли Чати Мономаха [7, с. 392];

Гетьмане Наливайку – озвався Лобода. – Се що таке на горбі? Яка нова біда? [7, с. 91];

Для Івана Франка історичне минуле народу також є джерелом поетичного бачення світу. Це історизми в широкому розумінні цього слова, зокрема, імена представників українського козацтва Северина Наливайка, Богдана Хмельницького,

_____ Розділ І. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць І

А Наливайко крикнув: "Так, братя, так і єсть: Мир – мирним. На враждущих – сам Бог і його хрест! За мною! Най пізнають ляхи, що з нами Біг, Що проти Бога змігся, хто проти нас ся зміг" [7, с. 92].

Уведені в поетичний контекст імена реальних історичних осіб підкреслюють сміливість, витривалість, волелюбність козаків-воїнів, які відстоювали державність України. Напевно, найбільш знаковою, символічною постаттю в українській історії є Богдан Хмельницький. Державник, полководець, гетьман чи зрадник, нерозважливий політик? Чого хотів Хмельницький? Добра для України, незалежності? Чи дбав лише, щоб втримати булаву? На це однозначної відповіді немає. Наприклад, Т. Шевченко не приймає, не розуміє позиції Б.Хмельницького, вбачає в ньому причину всіх бід України, і власних у тому числі ("Стоїть в селі Суботові", "Розрита могила", "Якби то ти, Богдане п'яний"). У контексті знаменитої поеми І. Франка "Великі роковини" образ Б. Хмельницького набуває дещо іншого осмислення: гетьман дійсно символізує одну з найславніших сторінок української історії – державності, самостійності. Коли друг мій, побратим, Коли славний, безталанний, Щирий батько наш Богдан У важкій годині скликав Запорожців на майдан [7, с. 477].

"Де нам взять Богдана!" До великого моменту Будь готовим кождий з вас – Кождий може стать Богданом, Як настане слушний час [7, с. 478]. Імена історичних постатей часів Київської Русі та доби козацтва символізують переважно минуле України, сприяють поглибленому осмисленню історичних подій. У конотатах імен національної історії переважають внутрішньо- та зовнішньополітичні, національно-ментальні, соціально-психологічні характеристики відповідних антропонімів. На перший план семантичної структури власних імен виступають семи "розум", "мудрість", "громадянська значущість", "індивідуальність". Провідною для антропонімів – знаків національної історії, поряд із текстотвірною та інформаційною, є функція інтелектуального збагачення ідіолекту, адже в текстах переважають інформаційно насичені імена з досить широким асоціативним полем, значним мнемонічним потенціалом. Художньо переконливим є в Івана Франка антропонімний ряд на означення представників українського мистецтва. Духовно-інтелектуальний світ ліричного героя представлений іменами Івана Вишенського, Івана Котляревського, Тараса Шевченка (Тараса мого, Кобзаря, Батька, народних нужд співака, Співця, апостола правди і науки, замученого пророка), Миколи Вороного, Олександра Кониського, Михайла Павлика, Климентини Попович, Уляни Кравченко, Миколи Устияновича, Осипа-Юрія Федьковича, Осипа Бодяньського тощо. Крім того, у поетичних текстах І. Франка прямо чи опосередковано (у присвятах, криптонімах) згадуються й інші відомі його сучасники (М. Драгоманов, І. Левицький, І. Свенціцький, Й. Сембратович, С. Сембратович, Б. Дідицький, М. Грушевський, С. Твердохліб, В. Щурат, А. Кримський, Ю. Романчук, А. Петрушевич (Антошко П.) тощо). Імен українських письменників, взагалі вітчизняних діячів науки та культури порівняно незначний відсоток, але ті, кого згадує поет, – це знакові постаті в історії українського поступу. Серед них на чільному місці – Тарас Шевченко. Дослідник Ю. Кобилецький пише, що Шевченкова творчість, Шевченків "Кобзар" був для Франка тією найголовнішою книгою, тим еталоном, яким він вимірював всі

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

літературно-естетичні явища і своє ставлення до суспільних проблем свого часу. Спочатку це було нестримне захоплення юнака, перед яким відкрився новий світ. Уявлення про народ, про оті одвічні злидні народу! Яке це зрозуміле для Франка! Син сільського коваля, діставши в руки "Кобзар" Шевченка, пропагував цю нову "Євангелію" свого юнацького захоплення. Вже в 25 літ, коли романтика юнацьких літ змінювалась і переходила в глибокі роздуми дорослої людини, Франко писав: "Перечитую тож "Кобзаря". Не можеш поняти, яке враження зробив тут другий том на наших людей... Просто поражені були, як могло на нашій мові бути щось написане" [2, с. 18]. Взагалі Франко немислимий без Шевченка. Саме Франко був найбільшим, найсуб'єктивнішим і водночас найоб'єктивнішим дослідником і поціновувачем творчості Шевченка, бо зрозумів він у творчості Шевченка головне – народного поета. І як народного поета обстоював, захищав, любив до смерті! Він написав про Шевченка стільки статей, що склали б цілу книгу з шевченкознавства. Франко обстоював спадщину Шевченка не як національну реліквію, а як бойову зброю народу, бо саме так розумів Шевченкове слово, Шевченків геній. Геній Франка зрозумів геній Шевченка, хоч були вони дітьми різних часів [Докл. див. про це: 2]; І. Франко залишив нам небагато поезій про Т. Шевченка – всього декілька віршів. Перший з них "Шевченко і поклонники" датований 1880 роком. У ньому І. Франко відповідає на скорбний вірш Шевченка "І день іде, і ніч іде", називаючи апостолом правди і науки, якого чекав Т. Шевченко, – народні маси, потужні руки трударів. Це була перша нищівна соціальна сатира після Шевченка і в ім'я Шевченка як народного поета. 1884 р. І. Франко написав вірш "В XXIII-ті роковини смерті Тараса Шевченка", в якому виступив проти переляканих народною силою гонителів Шевченкового пристрасного слова, пам'яті Шевченка. Хто зна – тиранів злість і гнів всеможні!- От, може, днесь підписуєсь указ: Кістки твої, як "неблагонадъожні", "Препроводить" в Сибір чи на Кавказ.

Слова ж твої, потіху в нашій горі, Спалить, з серць вирвать, з пам'яті, з умів, І вимазать ім'я твоє з історії, І об'явить: "Шевченко – это миф". Та ні, не "міф". Від дуба степового Розрісся вже цілий могучий ліс, І не найдесь вже грому, вихру того, Щоби його розвіяв і розніс [7, с. 463]. У вірші "В двадцять п'яті роковини смерті Шевченка" Франко розвиває погляди на поета як на вчителя і оборонця народу, глашатая його дум і прагнень. І хто розбудить нашу "правду п'яну"? І хто голодним дасть поживний хліб? Тарасе, батьку, наш замучений пророче, – Чи скоро буде світ по тій страшній ночі! [7, с. 467]. Щоправда, символічне узагальнення образу Кобзаря у багатьох випадках не в'яжеться із звичними хрестоматійними характеристиками: Шевченко – символ України, цілого народу, його плоті й крові; голос України; істинно народний поет; божий пророк для України; геній українського народу; Кобзар-співець народної долі. Для І. Франка Шевченко – живий ідеал, неспокійна совість, сумління, тривога, у деяких випадках він немовби вихоплює прожектором окремі віхи його нелегкого життя, які карбували поетову мужність і непоступливість, немовби прозирає у його майбутнє, майстерно суміщаючи часові площини. За духовним світовідчуттям, за масштабами вболівання за долю країни Франко надзвичайно близький до художньо-етичної парадигми Тараса Шевченка. У контексті

його творчості Шевченкові відведено особливе місце. Тому його постать – визначальна. У його поезіях – Шевченко – символ, тобто поет свідомо актуалізує символічний компонент оніма. Поклін тобі, народних нужд співаче, Від мільйонів, для котрих ти жив, Від України, що ще й нині плаче В тім самім горі, як ти ї лишив [7, с. 462]. Чому саме Шевченко став справжнім світочем не одного українського митця слова? Гадаємо, тому що всі поетичні образи, створені Т.Шевченком, є символічним уособленням любові, сили, слави, віри, українського народу, його історії, є живим втіленням невмирущої національної ідеї. На тему "Франко і Котляревський" можна говорити багато. Обох цих поетів ріднить пристрасна одержимість прислужитися рідному народу, бути разом з ним, а ще – творча енергія, яка подвигає на нові і дуже важливі одкровення. Франко вслід за Шевченком, точніше, за його знаменитою поезією "На вічну пам'ять Котляревському" намагається на вже новому історичному відтинку дати оцінку ролі і місця батька живого українського слова і патріарха нової літератури, про яку заговорила Європа і весь цивілізований культурний світ. У пам'ять п'ятдесятих роковин смерті Івана Котляревського І. Франко написав знаменитий пролог, який виголосив актор С. Янович на ювілейному представленні русько-народного театру. Се Котляревський, батько наш Іван, – Той сам, що перший українське слово, Народне, чисте, ясне, як сльоза, У люди вивів, світу показав [7, с. 468].

І огник, ним засвічений, не згас, А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати [7, с. 172]. У семантичній структурі поетоніма "Котляревський" І. Франко актуалізує такі компоненти, як: "любов до слова", "патріотизм", "щирість", "мудрість". Якщо добирати, виходячи із Франкових текстів, перифрази до оніма "Іван Котляревський", то можна виокремити розлогий художньо-поетичний ряд: "батько наш Іван", "той, що перший українське слово у люди вивів", "той, що живу впровадив річ на сцені", "той, що із дна душ визвать може і сміх і сльози", "той, що богів з Олімпу постягав на землю", "той, що дітей України бідних із темної безодні вивів на ясний світ", "той, що написав "Енея", і "Наталку", й "Москаля". І, як Еней із пожарища Трої Забрав послідні святощі народні І рушив в світ шукать землі нової, Нової вотчини, – отак і він З великого пожару України Найбільшу спас народну святість – слово... [7, с. 469]. Літературні імена, поетичні смисли яких спроектовано на сучасність, є засобами порушення національних та загальнолюдських проблем – моральних, соціальних, політичних. Еней – втілення народного бачення образу козака-лицаря, хранитель "святощів народних", Наталка – уособлення найвищих моральних чеснот, виплеканих народною уявою, Москаль – підступний і хитрий зайда, завойовник. Як "Чарівник Москаль"! Неначе гостем Прийшов у хату вдови України – І швидко став у ній рядить по-свому, Як пан! Не помогла сперечка жодна [7, с. 470]. Ще одним стрижневим поетонімом у І. Франка є онім Іван Вишенський. Поет присвятив йому однойменну поему, а також ґрунтовну теоретичну розвідку. Чим

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

88

приваблювала І. Франка постать цього видатного полеміста, ревного оборонця православ'я, схимника й аскета? З іншого боку, які семантичні компоненти актуалізує поет, змальовуючи образ Івана Вишенського. Для І. Франка Іван Вишенський – це символ твердості віри, переконання, жертвності. А ще це позначення роздвоєння людини, яка стоїть перед складним євангельським

вибором у своєму житті: врятувати власну душу – значить занепасти інших. Оце роздвоєння і проходить лейтмотивом через усю поему. Саме так бачить драму Вишенського І. Франко. Якщо у більшості онім "Вишенський" викликати асоціації "полеміст", "письменник", "чернець", то після прочитання Франкової поеми на перший план все-таки виступлять компоненти "сумнів", "вагання", "роздвоєння", "сум'яття", "ревність", "віра". "О розп'ятий! Ти ж лишив нам Заповіт отой найвищий: Свого ближнього любити, За рідню життя віддати!

О Розп'ятий! Глянь на мене! О, не дай мені пропасти У безодні мук, розпуки, У зневір'я глибині!.." [7, с. 613-614]. Так моливсь Іван Вишенський, Хрест щосили тис до груді [7, с. 615]. Бачимо, як ім'я тонкими підтекстними асоціаціями дозволяє Франкові увиразнити думку про поєднання в душі людини двох начал – національного і християнського. Тому в поета Іван Вишенський згадується і як Іван із Вишні, і як старець Іван. Бачимо, що зовнішня форма вже сама актуалізує відповідний інтелектуально-духовний пласт оніма. Цікаво вводить у поетичний текст Франко ім'я свого сучасника, побратима по перу Миколи Вороного. Миколо, мій друже давній, Ідеалісте непоправний! Навіяз ти на душу чару З далекого Катернодару [7, с. 372]. Фамільярне звернення "друже давній", "ідеалісте непоправний", "друже мій", "друже милий", вигуки "Гай-гай", фразеологізм "мід твоїми б пий устами" – це те словесне тло, що творить відповідний ореол оніма, не применшуючи, однак, його інтелектуального потенціалу, що переконливо засвідчує сам текст. Відзначимо ще одну прикметну рису вживання онімів: у поетичних текстах І. Франка часто вони немовби зростаються із крилатими висловами. Згадуючи той чи той афоризм І. Франка, впізнаємо тих, кому вони присвячені чи адресовані. Микола Вороний Слова – полова, Але огонь в одежі слова – Безсмертна, чудотворна фея, Правдива іскра Прометея [7, с. 374].

Чи мають нам мішати поети Огонь Титана й воду Лети? [7, с. 373].

Сучасна пісня – не перина, Не гошпiтальнеє лежанє, – Вона вся пристрасть і бажанє [7, с. 373]. Іван Котляревський І огник, ним засвічений, не згас,

_____ Розділ І. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць І

89

А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати [7, с. 172]. Тарас Шевченко Слабі ми, батьку! По Кавказ від Сяну Слабі, розбиті на атомів дріб! [7, с. 467].

Яка ж тепер та рідна Україна, Котрій на світі і рівні нема? [7, с. 466]. Імена інших чільних представників українського літературного П'ємонт у Франкових текстах представлені імпліцитно (на рівні натяків, присвят, епіграфів з їхніх творів). Це імена Олександра Кониського, Михайла Павлика, Климентини Попович, Уляни Кравченко, Миколи Устияновича, Осипа-Юрій Федьковича, Осипа Бодяньського, Михайла Грушевського тощо. Імена сучасників І. Франка мають широкий екстенціонал (поле конотативного значення), що зумовлюється насамперед авторським світобаченням. Особливістю поетичного ідіолекту І. Франка є точність у використанні імен, навіть якщо вони зашифровані під криптонімами або псевдонімами. У конотатах домінують особисті, національні і соціальні характеристики відповідних антропонімів, що різною мірою виявляються в

конкретному поетичному творі. І. Франко своїх сучасників, так би мовити, безпосередньо не вводить у поетичні тексти, тому ми не можемо говорити про трансформацію онімів у поетоніми. Лише в окремих випадках поет вдається до "оперсонажування сучасників" ("Сідоглавному", "Дума про Наума Безумовича"). У переважній більшості текстів Франка "онімічне життя сучасників" обмежується криптонімами, присвятами, імпліцитними текстовими полеміками. Наприклад, поема "Іван Вишенський" присвячена Агатагелу Кримському, XII вірш циклу "Із злоби дня" має назву "О. Люнатикові". О. Люнатик – псевдонім Остапа Луцького, поета-пародиста, який свого часу зробив іронічний висновок про те, що Франко вичерпався як поет. Франко гостро відповів на це у згаданій поезії: Правда, синку, я не геній... Ех, якби я геній був! З тих історій, неврастеній Я б вас чаром слів добув; Я б, мов вихор, вас з собою Рвав до ясных, світлих мет, І до жертви, і до бою Вів би ваш я смілий лет! Я б вам душі переродив, Я б вам випрямив хребти, Я б мужів з вас повиводив – Навіть з малп таких, як ти! [7, с. 446]. К.П. – криптонім Климентини Попович, української письменниці "Франкової школи", педагога. До речі, у циклі "Знайомим і незнайомим" багато таких криптонімних заголовків: "N.N." (криптонім і досі не розкритий), "Анні П." (Анні Павлик), "Михаліні Р." (Михайліні Рошкевич, молодшій сестрі Ольги Рошкевич), "Олі" (Ользі Білинській, учительці з села Добрівляни, що біля Ходорова) тощо. У циклі "Зів'яле листя" подибуємо криптонім А.Г. (поезія "Похорон пані А.Г."). Криптонім "А.Г." не розкрито. Є і розшифровані заголовки, наприклад, "Данилові Млаці" (Данило Млака – псевдонім Сидора Воробкевича, письменника і композитора з Буковини) [Докл. про це див: 7, с. 693-700]. Отче Даниле, ще не все той вільний, Хто з своїх пут смієся і кепкує; Не все ще той поет великий, чільний, Хто вірші пише і слова римує. Ти будь керманіч наш в бурливім морю,

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

90

Щоб в тобі бачив люд привідця свого І все чув добре слово в добру пору [7, с. 158]. До своїх сучасників Франко звертається фамільярно, неофіційно. Наприклад, "Антошкові П.", "Сідоглавному". Антошко П. (Петрушевич Антін) – греко-католицький священик, філолог, історик, публіцист, церковний діяч, депутат австрійського парламенту. Спершу відстоював права української мови, а потім став завзятим москвофілом, називав українську мову діалектом "общерусского языка". Франкова відповідь Антошкові – це пристрасна промова в оборону народного слова, діалекту.

Зви се діалектом, зви жаргоном Тую дошку, ту букову ложку, А вона лунає відгомоном В міліонах серць живих, Антошку. Діалект – а ми його надишем Міццю духа і огнем любови, І нестертий слід його запишем Самостійно між культурні мови [7, с. 393-394]. Засобом інтелектуалізації оніма виступає полемічна будова тексту: Франко у поетичній формі сперечається із своїм ідейним супротивником. Знаменита поезія "Сідоглавному" – це роздуми І. Франка над істинним і фальшивим патріотизмом. Його опонент-супротивник Юліан Романчук – "стовповий патріот", сам поет любить батьківщину не з доктрини, не з обов'язку, а за велінням власного серця. У тій сутичці двох кардинально протилежних позицій щодо народу і народжується знакові Франкові рядки. Ти, брате, любиш Русь, Як дім, воли, корови, – Я ж не люблю її з надмірної любови

[7, с. 257]. Особливо цікавою є фіксація псевдонімів різних українських письменників та культурних діячів у творі "Вандрівка русина з Бідою". Тут представлені: Дарка (О. Романова), Дрозд (О. Кониський), Жук (О. Кониський), Зірка (О. Косач), Карпенко (І. Тобілевич), Кенир (Л. Глібов), Комар (М. Комаров), Лукич Василь (В. Левицький), Панько (П. Грабовський), Пчілка (О. Косач), Стефан П'ятка (С. Ковалів), Хеанько (А. Кримський), Чайка (Л. Василевська), Чайченко (Б. Грінченко), Школиченко (М. Кононенко) та ін. Від Карпенка і Чайченка, Подоленка, Школиченка, Жука, Жарка і Панька, Ще й від Кримського Хванька. Від Кенира сто дві байки, Ще й від Пчілки, Лесі, Чайки, Зірки, Дарки Монтаря, Дрозда, Щогля й Комаря [6; т. 1, с. 135]. Імена, які використовував поет, можна поділити на поширені в середовищі українського населення та імена позаукраїнського походження. У творах І. Франка, присвячених українській тематиці, є чоловічі та жіночі імена християнського походження у повній формі (Данило, Кирило, Михайло, Анна) і їх розмовні народні варіанти (Климко, Свиридко, Юрко, Антошко, Дарка, Натальця, Феська). До народних варіантів належать також усічені імена: Олеся (Олександра), Клим (Климентій), Сень (Семен), Гриць, Грицько (Григорій), Яць (Яків), Рузя (Розалія) [3].

Розділ І. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць І

91

На потребу вивчення прізвищ, характерних для українських прізвищевих назв, вказував і сам І. Франко, який, по суті, був піонером, вивчаючи українську ономастику [6, с. 391-426]. Проте у цій статті він не вказував на назви – витвори самого письменника. Це стосується передовсім назв, які він використовував у сатиричних творах. Прізвища виконують тут роль семантичної оцінки, вказують на прикмети, які хотів прищепити письменник тому чи тому персонажеві. З яскравою семантикою виступають назви, яких вигадав письменник, але з певним елементом, характерним для відповідного прототипа. Серед таких назв є Плосколоб, Безумович, Мордодерович, Облуп, Скорпіонович, Тихович Мовчальський. Прототипами деяких із цих прізвищ були дійсні назви: Площанський, Наумович тощо. Є й прізвища, які в творах письменника мають лише експресивне забарвлення і вже не містять семантичної характеристики: Цеціцький (прототип Богдан Дідицький), Шаранець (Ісидор Шараневич). Тут змінена лише частина слова. Специфіка творення цих прізвищ була досить простою, але вкладена в них іронічна характеристика – доволі дошкульна. Інколи письменник залишає незмінним прізвище прототипа, додаючи до нього слово, яке виступає в творі другим прізвищем і семантикою підсилює експресивність утвореного антропоніма. До справжнього прізвища Ковальський (Василь Ковальський) автор додає слово міх, утворюючи своєрідну назву Міх Ковальський. Основа справжнього прізвища Тихович на основі синонімізації утворює пародійне прізвище Мовчальський. Оригінальним пародійним засобом є творення назви Митро Політа, яка виникла внаслідок розщеплення загального слова митрополи. Прототипом названого персонажа був митрополит Йосиф Сембратович. Для розкриття якоїсь риси характеру героя твору І. Франко використовував прізвиська. Вони стали однією з ознак сатиричних творів письменника. У таких випадках автор ставить прізвиська поруч із прізвищами: Капустяний Лоб (прізвисько Маледикта Плосколоба), Рак Поступович (прізвисько Наума Безумовича).

Тільки славний Безумович. Прозваний Рак Поступович, Підгортає сивий волос, Просить сміливо о голос.

Пан міністер теє бачить, І думки йому віщують: Безумович бере гроші, А рутенці голосують [7, с. 439]. Наум Безумоваич – один із "стовпів" галицького москвофільства, справжнє прізвище Іван Наумович, греко-католицький, а потім православний священик, журналіст і громадський діяч. Починав писати українською мовою, а потім перейшов на "язичіє". Виїхав із Галичини і помер у Новоросійську. Франко сатирично відгукнувся на його діяльність не лише у знаменитій "Думі про Наума Безумовича", а й засудив його ренегатство у багатьох статтях, зокрема "До характеристики Івана Наумовича" і "Двоязичність і дволичність" [Докл. про це див.7: Примітки]. 2005 рік був ознаменований 100-літнім ювілеєм знаменитої Франкової поеми "Мойсей". Цей твір і досі "напуває націю духовною енергетикою", бо став, за визначенням Ю. Шевельова, "другим "Заповітом" після Шевченкового. Очевидець приїзду І. Франка до Чернівців у 1913 році, де поет сам читав "Мойсея", В. Сімович пізніше згадував, що "поет виносив свого Мойсея під серцем", "цілого себе вклав у нього". "Найяскравіше видиво" (Д. Павличко) поетової творчості вражає інтелектуальною дивиною, мовною віртуозністю та "сповідним інтимним настроєм". Ментальні форми поеми вербалізовані в унікальній символіці, вивіреніх етноконцептах, потужному енциклопедичному ономастиконі та вишуканій і витонченій образності. Як слушно узагальнив відомий дослідник

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

92

В. Русанівський, в "Мойсей" зреалізований той вокабулярій, що найповніше визначає сенс буття, існування в світі певного народу. Вражає у поемі і рідкісна інсталяція слова. Мойсей – перший пророк Ягве (Єгови), релігійний наставник і політичний вождь ізраїльських племен, який вивів євреїв із єгипетської неволі і, через 40 років блукань по Аравійській пустелі і тяжких випробувань долі, привів їх у благодатну Ханаанську землю, яку заповів їм Господь ("заповітна земля", "обітована земля"). Сам, правда, – така була воля Господа – не ступив на цю землю: лиш побачив її з високої гори – і розпрощався з життям, проживши 120 років, "не з'являвся більше такий пророк в Ізраїлі, як Мойсей, з яким Господь розмовляв віч-на-віч" (Второзаконія, 34:10). І. Франко у передмові до російського видання "Мойсея" висловив такий свій погляд: "Вопрос о том, историческое явление Мойсей или нет, не решен до сих пор – за недостатком действительно исторических свидетельств, посторонних древнееврейскому преданию... Несмотря на это, Мойсей все-таки является самой грандиозной фигурой древней истории человечества... что если не для историка, то, по крайней мере, для человеческого воображения и для его потиэческого воспроизведения представляет неисчерпаемый источник тем и вдохновений... Мойсей – непризнанный пророк, сорок лет кочующий со своим народом в пустыне и не могущий в продолжение этого времени пройти небольшое пространство между Египтом и Палестиной, которое даже тогдашние путешественники проходили в течение нескольких дней, – вот ряд удивительных сюжетов для поэта" [6, т.5; 367]. Напевно, жодна людина в історії не зазнала такої всезагальної любові, як великий давньоєврейський пророк Мойсей. До того ж, із плином часу його

слава тільки зростає, як і число його шанувальників. У І.Франка, як слушно зазначає В. Сімович, "Раз у раз стоїть перед очима провідник, що, як той жидівський Мойсей, вивів би народ із неволі... але ж такий провідник, як оттой Мойсей біблійний... мусив би мати непохитну віру в те, що мета, куди він веде народ, правдива. За найменший сумнів у своєму ділі, у своїй праці – його чекає найбільша кара: сам він до мети не дійде, хоч сам народ дійти і може, і таки дійде... такі головні думки того найбільшого українського твору ХХ століття, Франкової поеми "Мойсей". А той Мойсей Франкової поеми – це він сам, це поет – народний провідник" [5, с. 76-77]. Цікаво, що Франко до своєї поеми лише один раз звертається до образу старозавітного пророка ("Серцем молився Мойсей"). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: "Що так до мене кричиш?" [7, с. 263]. Тут поет через образ Мойсея увиразнює семантичні компоненти "щирість", "пристрасність", "одержимість". У поемі "Мойсей" послідовно і переконливо акцентується інша ідея, концепт (образ Мойсея – один з найбільш концептуальних у творчому доробку І.Франка), на рівні мовному – інші семи: проводир, вождь, провідник, духовний наставник, невизнаний геній, глашатай Божої мудрості і виконавець Божої волі. Сорок літ проблукавши, Мойсей, По арабській пустині, Наблизився з народом своїм О межу к Палестині [7, с. 617].

А Мойсей борікався, горів, Добивався до ціли [7, с. 652]. Підіймається сонце, пала Вся небесная стеля, І стоїть на молитві Мойсей Нерухомий, як скеля [7, с. 651].

Се Мойсей на молитві стоїть, Розмовляючи з Богом,

_____ Розділ І. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць І

93

І молитва та небо бode, Мов поломенним рогом [7, с. 651]. Мовнопоетичний образ Мойсея – це не лише його слово – містке, алюзивне, афористичне, аргументоване, це й та містка і пластична мовленнева характеристика, що дається головно через фраземи і саме вони формують знаменитий "експресивний" ореол персонажа. Різні грані життя і подвижництва старозавітного пророка вербалізовано у концептуально містких і афористично відшліфованих ФО. Це фраземи на позначення зовнішнього вигляду або стану поводиря (до складу більшості із них входять соматизми): волосся наче сніг, поникнути головою, чоло покривається потом. І поник головою Мойсей Горе моїй недолі [6; т. 5, 258]. ФО передають складні і суперечливі стани Мойсея: літа на крилах думок і журби, дати маєстат слова, дати царський вінок, розмовляє з Богом, серце розмовляє. Фраземи – це ті експресивні одиниці, які дають змогу цілісно, "цілосукупно" представити образ пророка-поводиря на рівні його розтерзаної сумліннями і ваганнями свідомості. З одного боку, акцентується його велич, богопокликаність (кормилець духу, пан душі і тіл), з іншого – невизнаність, злиденність, осміянність, презирство (без роду, без стад, без жінок, шалом Божеським хорий, майстер миляно пускати баньку). Майстер він говорити казки, Мильяну пускати баньку, То ж приставимо його до дітей За громадську няньку [6; т. 5, 229].

Чи не був же ти їх ватажком, Паном душ їх і тіла? І чи власть і бажання святі В твоїм серці не з'їла? [6; т. 5, 246]. Знаменитий біблійний образ Мойсея Франко повністю екстраполює на сьогоднішній день. Мойсей у нього символізує очікування етносу, його розчарування і надії у великому поступі до

великої мети – самостійності. Знаменитий старозавітній пророк уособлює міць, твердість, силу духу. Франко, навіть добре усвідомлюючи певний ідеалізм очікувань, пов'язаних із Мойсеєм, все-таки проводить мотив ствердження великої і потужної ідеї, хоча розуміє: ці сподівання можуть виявитися і намарними. Таким чином, знімний простір поетичних творів І. Франка надзвичайно широкий і різноманітний. Завдяки вдалому іменуванню своїх героїв перед нами постають яскраві та колоритні персонажі.

ЛІТЕРАТУРА 1. Грещук В. Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів: Світ, 1998. – С. 686-690. 2. Кобилецький Ю. Шевченко і Франко. – К.: Художня література, 1964. – 125 с. 3. Полюга Л. Антропоніми в лексичній системі поетичних творів І.Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів: Світ, 1998. – С. 657-661. 4. Полюга Л. Слово в поетичному тексті І.Франка. – Львів, 1977. – 186 с. 5. Сімович В. Іван Франко, його життя та діяльність / Третє видання. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966. – С. 76-77. 6. Франко І. Твори в 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1981-1985. 7. Франко І. Вибрані твори: В 3-х т. Т.1: Поезії, поеми / Ред. колегія: Скотний В. та інші; упор. Шалата М. – Дрогобич: Коло, 2004. 8. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.